

Paracelsus és a gyógyszerészet (Halálának 450. évfordulójára)

Dr. Zalai Károly

A szerző Paracelsus halálának 450. évfordulója alkalmából értékeli az európai reneszánsz nagy személyisége munkásságának fontosabb gyógyszerészeti és magyar vonatkozásait. Így összefoglalja Paracelsus főbb gyógyítási elveit, a fémek és sóik alkalmazását a belsőleges terápiában, a receptúrai gyakorlat kritikáját és változtatását, melyet követői is átvettek. Az általa bevezetett gyógyszerterápiás gyakorlat átöröklődött az osztrák, majd magyar gyógyszerkönyvekbe is. Végül a szerző leírja Paracelsus két magyarországi útjának ismert adatait. Emlékre Pozsonyban és Tokajban köztéri bronztáblát állítottak fel.

Philippus Theophrastus Paracelsus az európai reneszánsz nagy személyiségei közé tartozik. Orvos volt és sebész, gyógyszerész és alkimista, filozófus és teológus, mindez egy személyben. Svájcban, Maria Einsiedelnben 1493-ban született és egy életen át tartó folyamatos tanulás és szorgalmas munka után fejezte be életét 1541-ben Salzburgban. Halálának 450 éves évfordulója alkalmából emlékezünk rá.

Az orvosi ismeretek alapjaiba édesapja vezette be (akit hamar elveszített) és így már 1506-ban a baseli egyetemre került. Mint fiatal orvos, korán összeütközésbe került a hagyományos gyógyítási módszerekre felekedő orvosokkal, nem kevésbé a patikusokkal, akik az ő elméletét és gyógyítási eljárásait nem fogadták el. Paracelsus újszerű működése kapcsán mégis ért el sikereket, egyes beteget – akiknél más orvosok eredménytelenül jártak el – meggyógyított. Végül Baselből elűzték őt.

Ezzel megindult Paracelsus vándorlása szinte egész Európán keresztül. Beutazta Itáliát, Franciaországot, Spanyolországot, Angliát, Dániát, Svédországot, Oroszországot, Lengyelországot, a Keleti-tenger tartományait, Erdélyt, Magyarországot, Horvátországot, Szlovéniát, sőt Görögországba Kosz szigetére, Konstantinápolyba, Jeruzsálembe, Arábiába és Egyiptomba is eljutott. Paracelsus ezen vándorlásai alatt mindenhol és mindenkitől tanult valamit a betegségekről és azok orvosi és gyógyszeres kezeléséről.

Paracelsus gyógyítási elvei, orvosi princípiumai gyógyszerészeti szempontból is fontosak. Az indispozíciók, a betegségek orvossága az „arcanum”, ami tulajdonképpen minden gyógyszer hatóanyaga. Ezt a hatóanyagot kell a gyógyszerből minél töményebb alakban, mint „quintessentia”-t, tinktúrát, elixirt, extraktumot, stb. kiválasztani. Ezek a gyógyszerformák lépnek Galenus konfekciói és morzellái helyébe.

Paracelsus talán legjelentősebb eredménye a fémek gyógyhatásának felismerése és alkalmazása. Már előtte is használtak külsőlegesen fémeket a gyógyászatban, de ő bevezette a fémek és azok sóinak belsőleges alkalmazását. Kiemelten sokat rendeli a higanyt és az antimont, később a bizmutot és a cinket vegyületeik formájában. Leghatásosabb és legnemesebb fémnek az aranyat tartja, az „aurum potable”-t a tokaji szőlővesszőben és annak borában is sejteti.

Paracelsus legszerencsésebb kúrái a lues ellen higanyval valósultak meg: arcanumát a szifilisz specifikumának dek-

larálja. Korában a betegség kezelésének bevezetett módja volt a lignum quajaci-t, sassafraszt és sarsaparillát tartalmazó Species lignorum decoctuma belsőleges alkalmazva. A fémterápia bevezetéséért folytatott ádáz harcában erről a készítményről nevezte el maró gúnnyal ellenségeit fadoktoroknak (doctores lignei).

Kritizálta és megváltoztatni kívánta a korabeli receptúrát is, mivel az addigi gyakorlat szerint a felírt recepteken olykor 1-2 tucat alkotórész is szerepelt: „Recepta longa, sapientia parva” volt a véleménye. A harcot nem hiába folytatta, mert a 17. század végére az orvosi receptúra fejlődése eredményeként redukálódott és kicserélődött a rendelt gyógyszerek száma és megváltozott a gyógyszerárak misztikus gyógyszerkészlete. Az addigi – sok esetben állati eredetű – anyagok és a konfekciók helyébe az extraktumok, tinktúrák, elixíriumok és kemikáliák léptek.

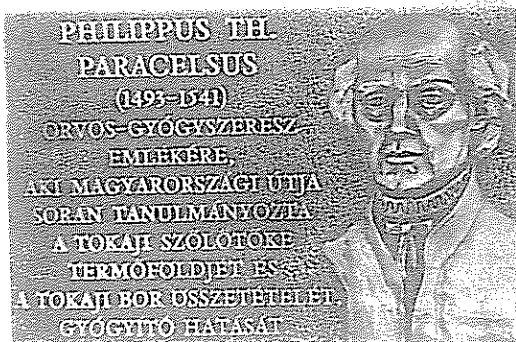
Paracelsus és rendíthetetlen követőinek szemlélete és gyógyszerterápiás gyakorlata a következő századokban megjelenő gyógyszerkönyvek materia medica-jában is tükröződik. A neves osztrák gyógyszerész történész, Ganzinger professzor megállapítása szerint a paracelsusi ismeretanyag átörökítésében az 1729-ben kiadott „Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco Viennense” töltött be szerepet. A Bécsi Diszpenzatórium csak összetett készítmények előíratait tartalmazta, 19 osztályba sorolva azokat. Egyedül az utolsó osztályba van mintegy 200 kémiai készítmény felvéve, köztük 34 antimon, 16 higany és sok vastartalmú, különböző sókészítmény.

A Bécsi Diszpenzatóriumot a magyarországi gyógyszertárak is bevezették és alkalmazták, sőt erre alapozva jelent meg 1732-ben Kassán az „Antidotarium ... civitatis Cassoviensis”. Továbbmenőleg Ganzinger megemlíti még a „Taxa pharmaceutica Pozoniensis” 1745. évi megjelenését is, amely az ország első hivatalos gyógyszer-taxája volt. A Bécsi Diszpenzatóriumot hasonló módon vezették be Cseh- és Morvaországban. A prágai egyetem orvosi kara által kidolgozott „Dispensatorium Medico-pharmaceuticum Pragense” 1739-ben vált hatályossá. A Bécsi Diszpenzatóriummal, majd a további osztrák gyógyszerkönyvekkel öröklődtek át a reneszánsz és a barokk kor gyógyászatának elemei a közép-európai, s ezek közül talán leginkább a magyar gyógyszerkönyvekbe.

A gyógyszerkutatás és az új gyógyszerek bevezetése felgyorsult századában szinte hihetetlennek tűnik, hogy e század gyógyszerkönyveiben 400 év távlatából is fellel-

tők Paracelsus megállapításainak közvetlen vagy közvetett nyomai.

Paracelsus utazásai kapcsán kétszer járt Magyarországon. Az 1520-as évek elején meglátogatta a tokaji bortermelő hegyvidéket és a Gömör-Szepesi hegység ércbányáit. A tokaji látogatás kapcsán említésre méltó *Mátyás király* udvari krónikásának, *Martio Galeottinak* „*Epitome rerum Hungaricarum*”-ból származó megállapítása, miszerint a magyar hegyek talajában arany ércek és arany magok találhatóak, sőt a tokaji szőlőben és vesszőben is előfordulnak. Így feltételezhető, hogy Paracelsus szeretett volna meggyőződni a tokaji bor aranytartalmáról. Megállapította, hogy a tokaji szőlőtöke a legnemesebb növény, mivel belsejében egyesíteni tudja a növényi és ásványi eredetű anyagokat és annak tőkéjében és gyökerében a napsugarak mint egy aranyszál hatolnak keresztül. Paracelsus véleménye minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a következő évszázadokban ismételten felmerült a tokaji bor aranytartalmának a legendája. A Magyar Gyógyszerkönyv 1909-es, 1934-es és 1955-ös kiadásai a tokaji bort „*Vinum tokajense passum*” név alatt hivatalos gyógyszernek minősítették.

1. ábra: Paracelsus emléktábla Tokajban

Baradlay János gyógyszerész történész leírja, hogy Paracelsus Erdélyben meglátogatta az abrudbányai aranybányát valamint a vízaknai sóbányát és az ott előforduló ásványokat – különösen a magyar antimont és rézgalicot – nagyon értékesnek minősítette. Megemlíteni kívánom még, hogy *Izsák Sámuel* kolozsvári gyógyszerész történész átfogó gyógyszerésztörténeti munkájában nem tesz említést Paracelsus erdélyi látogatásáról, de megállapítja, hogy munkássága hatással volt az erdélyi gyógyszerészetre is.

Hasonló módon keveset tudunk Paracelsus horvátországi tartózkodásáról. A zágrábi gyógyszerész történész, *Tartalja professzor* írásaiban mindössze az található, hogy amit Paracelsus látott és tanult Horvátországban, azt leírta a „*Chirurgische Bücher und Schriften*” című munkájában.

Évekig tartó utazásai után tért vissza Baselbe, ahol 1526-ban az egyetemen a gyógyászat tanárává nevezték ki és (többek között) gyógyszerismereti és gyógyszerészeti előadásokat is tartott. Nyilvánosan, hallgatói szeme láttára elégette Galenus és *Avicenna* könyveit, egyedül *Hippokratés* tanításait fogadta el, mert egyetértett azokkal. Ezután írta legnevesebb vitairatait.

Paracelsus második magyarországi útja arra az időszakra esik, amikor az 1526-os mohácsi csatavesztés után az ország török megszállása már előrehaladt állapotban volt és Pozsony lett az ország koronázó fővárosa. 1537. szeptember 26-án érkezett a morvaországi Krumlovból Pozsonyba. A városi előljáróság 1537-38-ból származó írásbeli feljegyzései szerint a magisztrátus „*doctor Theophrastus*”-t ünnepléses bankettel fogadta. *Behain Balázs* polgár Orsolya utcai házában volt elszállásolva, aki az előkelő vendéget megérkezésekor a város kapujánál szívélyesen üdvözölte. Paracelsus rövid ideig volt Pozsonyban, ahonnan Bécsbe utazott tovább.

Emlékét és kultuszát a magyar és a környező országok orvos- és gyógyszerész társadalma őrzi. Pozsonyban a helyi polgárság támogatásával 1937-ben emléktáblát helyeztek el Paracelsus látogatásának helyén az Orsolya utcában, hogy megemlékezzenek ottlétének 400. évfordulójáról.

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság kezdeményezésére annak Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezete és a Megyei Gyógyszertári Központ 1990-ben emléktáblát állított fel Tokaj város gyógyszeritári épületének falán megemlékezésül Paracelsus 1520-as években tett látogatására. A tábla *Kiss László* éremművész alkotása (1. ábra). Ugyancsak az ő alkotása az az emlékérem, melyet Paracelsus halálának 450. évfordulója alkalmából készített az ő portréjával és a mai ember számára is teljes értékű jelmondatával: „*Alterius non sit, qui suus esse potest*” (2. ábra). A megállapítás tartalma közel áll a madáchi megfogalmazáshoz: „*Nem adhatok mást, mint lényegem*”.

2. ábra: Paracelsus emléktábla Pozsonyban

Paracelsus valóban a maga módja szerint, tudásának, elgondolásának megfelelően élt, dolgozott és tanított; az orvos- és tudománytörténet jelentős, nagy személyiségei közé küzdötte fel magát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. *Baradlay J. - Bársony E.: A Magyarországi Gyógyszerészet története.* Budapest, 1930. I.kötet – 2. *Magyar-Kossa Gy.: Paracelsus magyar-*

szági emlékei. Magyar Orvosi Emlékek 1929-1940. II. kötet. P226. – 3. *Paracelsus*: Paragranum. Adamik Lajos fordítása. Budapest, Helikon Stúdió (1990) – 4. Akadémiai Kislexikon. Budapest, II. kötet. 392. (1990) – 5. *K. Ganzinger*: Geschichte der Pharmazie im Spiegel der österreichischen Pharmakopöen von Maria Theresia bis 1855. Öst. Apoth. Zig 26, 862-868 (1972) – 6. *S. Izsák*: Farmacia de-a lungul secolelor. Bucuresti. 1972-157 (1979) – 7. *H. Tartalja*: L'Histoire de la Pharmacia en Yugoslavie sa situation actuelle. Zagreb, P72-73 (1956) – 8. *K. Zalai*: Vinum Tokajense passum. Neue Beiträge zur Arzneimittellgeschichte. Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft. Stuttgart, P41-46 (1982) – 9. *K. Zalai*: Paracelsus Tokajban. Gyógyszerészet 34, 539-540 (1990) – 10. *Perényi*: Szemelvények Pozsony gyógyszerészettörténetéből. Acta pharm.Hung. 39, 25-30 (1969).

K. Zalai: *Paracelsus and the pharmacy*
(On the 450. anniversary of the dath of Paracelsus)

On the occasion of the 450. anniversary of his death the author evaluates the main pharmaceutical and Hungarian relations of Paracelsus, the outstanding personality of the European renaissance. A summary is given on the main therapeutical principles of Paracelsus, the use of metals and their salts in the internal therapy, the criticism and proposed changes in the practice of preparing medicaments which have been taken over by his followers. His drugtherapeutical practice found its way to the Austrian and later to the Hungarian Pharmacopaeas as well. Finally author presents the data of two visits to Hungary paid by Paracelsus, the memory of which is cherished by bronze commemorative tablets on the public squares of the towns, Pozsony and Tokaj.

Semmelweis Orvostudományi Egyetem Egyetemi Gyógyszertár, Gyógyszerügyi Szervezési Intézet, Budapest, Hőgyes Endre u.9. – 1092)

Érkezett: 1991. április 10.

HIDEGTERÁPIA:

Jégzsélé

500 g

Hatékonyan alkalmazható izomszöveti gyulladáscsökkentésre, fájdalomcsillapításra, izomlazításra, haematoma felszívódásának elősegítésére.

Kezelési idő általában 10 perc.

Bármely testrészre felhelyezhető.

Alkalmazása egyszerű: A mélyhűtőből kivett műanyagzacskós képlékeny jégzsélet egy vékony ruhadarab közbeiktatásával a kezelni kívánt bőrfelületre kell tenni.

Gyártó és forgalmazó:

PHARMAFONTANA
BUDAPEST
Gyógyszerellátó Vállalat

H-1051 BUDAPEST, ZRINYI U. 3. Telefon: (36-1) 117-1488. Telex: (0-61) 22-4855

Igény szerint 500 g-tól eltérő egységek is rendelhetők.

ORKI eng. sz. 189/90.